

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ AUDİTORLAR PALATASI

**«Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulmasına və tətbiqinə dair
METODİK GÖSTƏRİŞ»**

(Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası Şurasının 2017-ci il 30 iyun tarixli 288/1 nömrəli qərarı ilə bəyənilmişdir)

Vahid NOVRUZOV - Auditorlar Palatasının sədri, iqtisad elmləri doktoru, professor

Fəxrəddin İSMAYILOV - Sədrin müavini

Qəşəm BAYRAMOV - Aparatın rəhbəri

Maarif ABBASOV - Auditin hüquqi təminatı və standartlaşdırma idarəsinin rəisi

Nəcəf TALİBOV - Sədrin elmi-metodik məsələlər üzrə müşaviri

BAKİ – 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

I. Ümumi müddəalar	3
II. PL/TM-in mahiyyəti və ona qarşı mübarizənin zəruriliyi	3
III. PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin rolu, əhəmiyyəti və əsas vəzifələri . . .	7
IV. Auditor təşkilatlarında PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulması konsepsiyası və prinsipləri	12
V. PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulması metodikası və tətbiqi prosedurları	16
VI. İstifadə olunmuş ədəbiyyat	22

I. Ümumi müddəalar

Bu “Metodik Göstəriş” “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 12-ci maddəsinə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 noyabr tarixli 2451 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2017–2019-cu illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın 5.2-ci “Hüquqi şəxs olan monitoring iştirakçılarında və monitoringdə iştirak edən digər şəxslərə qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulmasına və effektiv tətbiqinə metodiki dəstəyin təmin edilməsi” və Auditorlar Palatasının 2017-ci il üzrə İş Planının 3.9.4-cü – “Auditor təşkilatlarına və sərbəst auditorlara qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulması və effektiv tətbiqi üzrə metodiki dəstəyin təmin edilməsi” bəndlərinə əsasən hazırlanmışdır.

“Metodik Göstəriş”in əsas məqsədi PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin yaradılmasında auditor təşkilatlarına dəstək verməkdən ibarətdir. “Metodik Göstəriş”in əsas müddəaları PL/TM-ə qarşı mübarizə aparən digər qurumlarda da daxili nəzarət sisteminin yaradılmasında istifadə oluna bilər.

“Metodik Göstəriş”in aktualığı onunla əlaqədardır ki, hələ də təsərrüfat subyektlərinin böyük əksəriyyətində, o cümlədən auditor təşkilatlarında daxili nəzarət və audit lazımı səviyyədə tətbiq olunmur. Belə ki, Auditorlar Palatasının apardığı sosioloji sorğunun nəticələri göstərir ki, respondentlərin 53,7 %-də daxili nəzarəti xüsusi qurum yox, rəhbərlik həyata keçirir. Başqa sözlə, müəssisələrin əksəriyyətində daxili nəzarət sistemi qurulmamışdır ki, bu da öz növbəsində PL/TM-ə qarşı mübarizəyə və şəffaflığın artırılmasına mane olur.

“Metodik Göstəriş” Auditorlar Palatasında fəaliyyət göstərən “dəyirmi masa”nın 2017-ci il 16 may tarixli iclasında bəyənilmiş və 2017-ci il 26 may tarixində rəy verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına göndərilmişdir.

II. PL/TM-in mahiyyəti və ona qarşı mübarizənin zəruriliyi

Azərbaycan Respublikasının “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Qanununda cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına (PL) və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə (TM) dair məfhumlar aşağıdakı redaksiyada verilmişdir (Maddə 1):

«1.0.1. cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak - Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində təsbit edilmiş cinayətlərin törədilməsi nəticəsində birbaşa və ya dolaylı yolla əldə olunmuş hər hansı pul vəsaitləri, daşınar və ya daşınmaz, maddi və ya qeyri-maddi əmlak, mülkiyyət hüquqlarını təsdiq edən hüquqi sənədlərdir;

1.0.2. cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması - cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə pul vəsaitləri və ya digər əmlakın əldə edilməsinin həqiqi mənbəyini gizlətmək və ya cinayət törətmiş şəxsin

məsuliyyətdən yayınması üçün ona kömək etmək məqsədilə belə pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın konversiyası və ya köçürülməsi, yaxud həmin məqsədlərlə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərindən və ya digər əmlakdan istifadə etməklə maliyyə əməliyyatlarının və ya digər əqdlərin həyata keçirilməsi, yaxud cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə pul vəsaitləri və ya digər əmlakın həqiqi xarakterinin, mənbəyinin, yerinin, onlara sərəncam verilməsinin, onların yerdəyişməsinin, belə pul vəsaitləri və ya digər əmlaka olan hüquqların və ya onların kimə məxsus olmasının ört-basdır edilməsi və ya gizlədilməsidir;

1.0.3. pul vəsaitləri və ya digər əmlakla əməliyyat - pul vəsaitləri və ya digər əmlakla bağlı mülki hüquqların əldə edilməsi, həyata keçirilməsi, dəyişdirilməsi və ya onlara xitam verilməsinə yönəlmiş əməllərdir;

1.0.8. monitoringdə iştirak edən digər şəxslər - cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə bu Qanunda nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirən vəkillər, notariuslar, hüquqi xidmət göstərən digər şəxslər və ya auditor xidməti göstərən şəxslərdir;

1.0.10. daxili nəzarət sistemi - hüquqi şəxs olan monitoring iştirakçıları və monitoringdə iştirak edən digər şəxslər tərəfindən həyata keçirilən cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı fəaliyyət üzrə bu Qanunun 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan kompleks daxili nəzarət tədbirləridir.»

Ümumiyyətlə isə PL/TM dedikdə beynəlxalq praktikada aşağıda göstərilənlər qəbul edilmişdir (slyad 1):

1. Mülkiyyətin mənbəyinin cinayət xarakterli olması məlum ikən həmin mülkiyyətin alınması, istifadə edilməsi və başqasına verilməsi;
2. Mülkiyyətin cinayət xarakteri kəsb edən alınma mənbəyinin, yerləşdiyi yerin və həmin mülkiyyətə münasibətdə hüquqi təbiətin qarışdırılması;
3. 1-ci və 2-ci bəndlərdə göstərilən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində vasitəçilik.

Slyad 1. PL/TM-in əsas əlamətləri

Mülkiyyətin mənbəyinin cinayət xarakterli olması məlum ikən həmin mülkiyyətin alınması, istifadə edilməsi və başqasına verilməsi

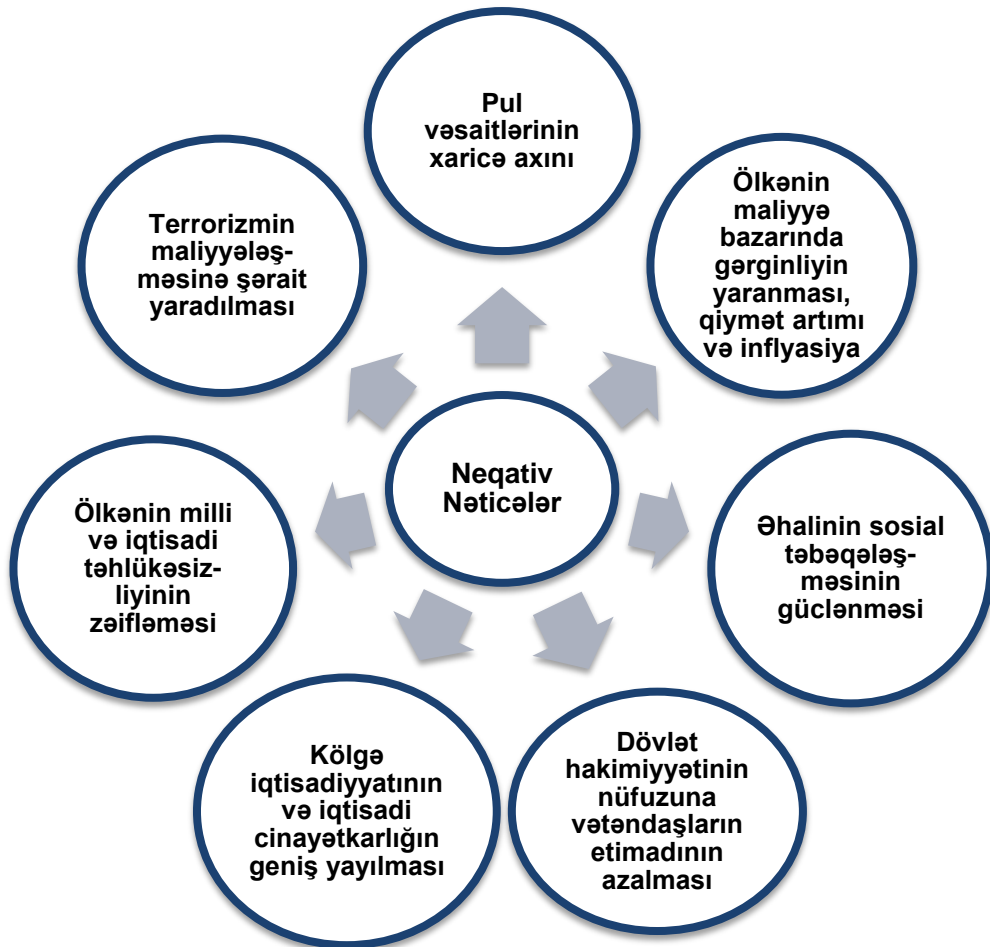
Mülkiyyətin cinayət xarakteri kəsb edən alınma mənbəyinin, yerləşdiyi yerin və həmin mülkiyyətə münasibətdə hüquqi təbiətin qarışdırılması

Göstərilən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində vasitəçilik

PL/TM iqtisadiyyatın inkişafına mane olmaqla bərabər bir sıra neqativ nəticələrə də səbəb olur ki, bunlara da ilk növbədə aşağıdakıları aid etmək olar (slayd 2):

1. Pul vəsaitlərinin xaricə axını;
2. Ölkənin maliyyə bazarında gərginliyin yaranması, qiymət artımı və inflyasiya;
3. Əhalinin sosial təbəqələşməsinin güclənməsi;
4. Dövlət hakimiyyətinin nüfuzuna vətəndaşların etimadının azalması;
5. Kölgə iqtisadiyyatının və iqtisadi cinayətkarlığın geniş yayılması;
6. Ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin zəifləməsi;
7. Terrorizmin maliyyələşməsinə şərait yaradılması.

Slayd 2. PL/TM-in neqativ nəticələri

Daxili nəzarətin düzgün təşkili müəssisənin fəaliyyətində müsbət nəticələrin əldə edilməsinə, o cümlədən PL/TM-ə qarşı mübarizədə uğurların qazanılmasına zəmin yaradır. Həmin istiqamətlərin bir qismi 3-cü slaydda verilmişdir.

Slayd 3. Daxili nəzarət sisteminin əhəmiyyəti

PL/TM-ə qarşı mübarizədə qabaqlayıcı tədbirlər sisteminin vaxtında həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə **qabaqlayıcı tədbirlər** 4-cü slaydda göstərilmişdir.

Slayd 4. PL/TM-ə qarşı qabaqlayıcı tədbirlər

Birinci növ qabaqlayıcı tədbirlər:

İnteqrasiya və kooperasiya

İkinci növ qabaqlayıcı tədbirlər:

Şəffaflıq və hesabatlılıq

Üçüncü növ qabaqlayıcı tədbirlər:

PL/TM risklərinin və imkanlarının azaldılması

Dördüncü növ qabaqlayıcı tədbirlər:

Nəzarət

Dünya təcrübəsi sübut etmişdir ki, inteqrasiya və kooperasiyanın düzgün qurulması və əlaqələndirilməsi korrupsiyanın qarşısının alınmasında, kölgə iqtisadiyyatının azaldılmasında və PL/TM-ə qarşı mübarizədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İkinci qrup tədbirlərin reallaşdırılması dövlət və xüsusi sektorda şəffaflığın artırılmasını, hesabatlığın səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etməklə PL/TM kimi neqativ halların əmələ gəlməsinin qarşısını alır. Məhz bu tədbirlərin sayəsində dövlət idarəetmə orqanlarında qayda-qanunun gücləndirilməsi, maraqlar toqquşmasının aradan qaldırılması kimi mühüm məqsədlərin reallaşmasına şərait yaranır.

Risqlərin təhlili, PL/TM-ə qarşı mübarizənin planlaşdırılması, şirkətlərdə fırıldaqçılıqla mübarizə mexanizminin tətbiqi, əmlakın deklorasiyası, dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi üzrə qaydaların yaradılması, “şirkətlərin qara siyahılarının tərtibi və yayılması” üçüncü qrup tədbirlərin müəyyən bir qismini təşkil edir.

Dördüncü qrupa daxil olan nəzarət tədbirləri uçot, hesabatlılıq, nəzarət, sistemətik audit, qəbul olunmuş qaydaların icrasının monitorinqi, xidməti səlahiyyətlərdən sui-istifadənin izlənməsi, iqtisadi qanunvericiliyin pozulmasına qarşı mübarizəni özündə ehtiva edir ki, bu mənada da daxili nəzarət mexanizmlərinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

III. PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin rolu, əhəmiyyəti və əsas vəzifələri

Azərbaycan Respublikasının “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Qanununda hüquqi şəxs olan monitorinq iştirakçılarının daxili nəzarət sisteminin zəruriliyi aşağıdakı redaksiyada verilmişdir (Maddə 12.1):

“Hüquqi şəxs olan monitorinq iştirakçıları cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı daxili nəzarət sistemini hazırlamalı və həyata keçirməlidirlər”.

Xüsusi ədəbiyyatda “**Daxili nəzarət**” termini anlayışına bir neçə variantda rast gəlinir. Daxili nəzarət termininin ilk rəsmi redaktəsi 1992-ci ildə Tredvey Komissiyasının Sponsor təşkilatları Komitəsi tərəfindən şərh olunmuşdur (ing. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, COSO). COSO modeli daxili nəzarətin direktorlar şurası, menecment və şirkətin digər heyəti tərəfindən məqsədlərə nail olunması sahəsində “Ağlabatan Əminliy”i təmin etmək məqsədilə proses kimi müəyyən edilmişdir. Ali audit qurumları təşkilatı olan İNTOSAY-ın tərifinə görə daxili nəzarət – idarəetmənin məqsədlərinə nail olmaqda “Ağlabatan Əminliy”in təmin edilməsində idarəetmə aləti kimi göstərilmişdir. Sadə dildə daxili nəzarət bir proses olaraq təşkilatın öz idarəetməsində daha səmərəli və güclü nəticələrin əldə edilməsi vasitəsi kimi dəyərləndirilir.

Slayd 5.

Daxili nəzarət sistemini tənzimləyən beynəlxalq aktlar	
COSO modeli	Daxili nəzarət-İnteqrasiya modeli (COSO), 1992-ci il Risklərin idarə edilməsi-İnteqrasiya modeli (COSO ERM), 2004-cü il. Daxili nəzarətin yenilənmiş inteqrasiya modeli (COSO İC-İF), 2013
Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi	Bankda daxili nəzarət sistemi: Təşkili əsaslar (sentyabr 1998-ci il) Kredit təşkilatlarında daxili audit və tənzimləyici orqanların daxili və kənar auditlə münasibətləri (iyul 2000-ci il) Bank təşkilatlarında korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi (2010-cu il) Bankda daxili audit funksiyaları (2012-ci il) Bankda kənar audit (2014-cü il)
Sarbeyns-Oksli aktı, 2002 (ABŞ)	<ul style="list-style-type: none">• Bölmə 302• Bölmə 404
İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı prinsipləri, 2004	
Böyük Britaniyanın Birləşmiş Məcəlləsi, 2003	<ul style="list-style-type: none">• Cadbury məruzəsi 1992• Greenbury məruzəsi 1995• Hampel məruzəsi 199• İzahedici sənədlər:• Daxili nəzarət sisteminin yaradılması üzrə Turnbull rəhbərliyi• Audit komitələrinin fəaliyyətinin təşkili üzrə Smith rəhbərliyi• Səmərəli korporativ idarəetmənin təşkili üzrə Higgs məruzəsi

Beynəlxalq Audit Standartlarında (BAS) **daxili nəzarət anlayışı** və **daxili nəzarətlə bağlı auditorlardan tələb olunan hərəkətlər** aşağıdakı kimi verilmişdir:

“Daxili nəzarət (Internal control) – Maliyyə hesabatlarının dürüstlüyü, əməliyyatların səmərəliliyi və məhsuldarlığı, tətbiq olunan qanun və qaydalara uyğunluq nöqtəyi-nəzərindən müəssisənin qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmasına dair kafi əminliyi təmin etmək məqsədilə idarəetməyə məsul şəxslər, rəhbərlik və digər əməkdaşlar tərəfindən işlənilib hazırlanmış, həyata keçirilən və dəstəklənən proses. “Nəzarət vasitələri” termini daxili nəzarətin bir və ya daha çox komponentinin istənilən aspektini bildirir” (“Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər

təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartlar Toplusu” I hissə/1-ci cild 2015. Terminlər lüğəti/səh.37).

“Daxili nəzarətlə bağlı çatışmazlıqların idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə bildirilməsi” adlı 265 sayılı BAS maliyyə hesabatlarının auditi zamanı auditorun daxili nəzarətdə müəyyən etdiyi çatışmazlıqlar barədə idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə müvafiq şəkildə xəbər verməsi ilə bağlı öhdəliklərindən bəhs edir. Bu BAS daxili nəzarəti öyrənmək və nəzarət testləri keçirməklə bağlı 315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS və 330 sayılı BAS-ın tələblərindən artıq auditorun üzərinə əlavə öhdəliklər qoymur. 260 sayılı BAS auditle bağlı auditorun idarəetmə səlahiyyətlərinə malik şəxslərə xəbər verməyə görə daşdığı məsuliyyət haqqında əlavə tələbləri müəyyən edir və tövsiyələri əhatə edir (265 sayılı BAS/səh.363).

“Auditorun əhəmiyyətli təhriflər riskini müəyyən edib qiymətləndirərkən audite aid daxili nəzarət elementlərindən baş açması tələb olunur. Belə risk qiymətləndirmələrini keçirərkən, auditor daxili nəzarəti onun səmərəliliyi haqqında rəy bildirmək üçün deyil, yaranmış vəziyyətə uyğun audit prosedurlarının keçirilməsi məqsədilə nəzərdən keçirir. Auditor daxili nəzarətdəki çatışmazlıqları yalnız riski qiymətləndirmə prosesində deyil, həmçinin, auditin istənilən digər mərhələsində müəyyən edə bilər. Bu BAS idarəetmə səlahiyyətlərinə malik şəxslərə və rəhbərliyə müəyyən edilmiş hansı çatışmazlıqlar barədə xəbər verməsinin auditordan tələb olunduğunu göstərir” (265 sayılı BAS/səh.363).

“Auditorun məqsədi onun audit əsnasında daxili nəzarətdə müəyyən etdiyi və auditorun peşəkar mühakiməsinə görə, onların müvafiq diqqətə layiq olacaq qədər əhəmiyyət kəsb edən çatışmazlıqları idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə müvafiq qaydada xəbər verməkdən ibarətdir” (265 sayılı BAS/səh.364).

“Auditor audit əsnasında daxili nəzarətdə müəyyən edilmiş əhəmiyyətli çatışmazlıqları idarəetməyə məsul şəxslərə vaxtında və yazılı şəkildə xəbər verməlidir” (265 sayılı BAS/səh.365).

Aşağıdakı slaydda daxili nəzarətə dair müddəaları özündə əks etdirən BAS-ları göstərilmişdir:

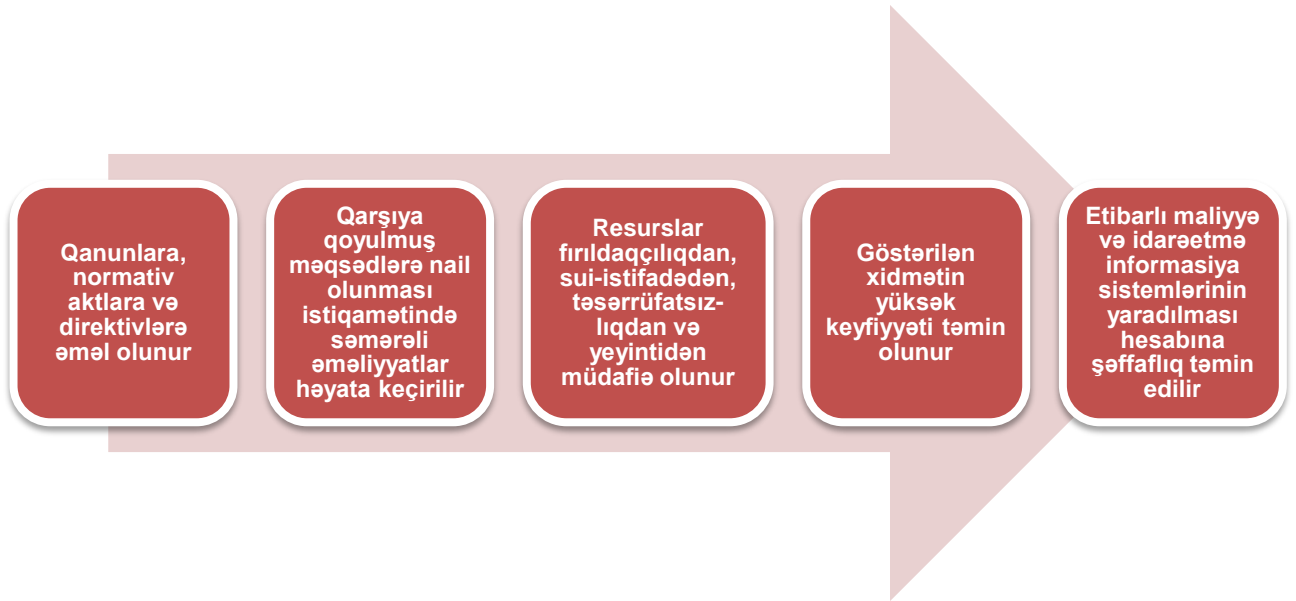
Slayd 6.

Daxili nəzarət auditor təşkilatında belə bir inamın yaranmasına imkan verir ki (slayd 7):

- Qanunlara, normativ aktlara və direktivlərə əməl olunur;
- Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması istiqamətində səmərəli əməliyyatlar həyata keçirilir;
- Resurslar fırıldaqçılıqdan, sui-istifadədən, təsərrüfatsızlıqdan və yeyintidən müdafiə olunur;
- Göstərilən xidmətin yüksək keyfiyyəti təmin olunur;
- Etibarlı maliyyə və idarəetmə informasiya sistemlərinin yaradılması hesabına şəffaflıq təmin edilir. Buna görə də hər bir auditor təşkilatlarında daxil nəzarət sisteminin yaradılması və səmərəli fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Slayd 7. Daxili nəzarət və təşkilatda inamın yaranması

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, **auditor təşkilatlarının böyük əksəriyyətində daxili nəzarət sisteminin vəziyyəti qənaətbəxş deyildir** ki, bu da öz növbəsində idarəetmə sahəsində risklərin qiymətləndirilməsi və onların aradan qaldırılması, ən əsası isə PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə imkan vermir.

Təhlillər göstərir ki, daxili nəzarət bölməsi yaradılmış auditor təşkilatlarının özündə belə mənfi halların tamamilə aradan qaldırılması daxili nəzarətlə bağlı olan aşağıdakı səbəblər üzündən mümkün olmur. Bunlara ilk növbədə daxili nəzarətin özünün səhvləri, daxili nəzarət və nəzarət edilən şəxslər arasında sui-istifadənin, o cümlədən sövdələşmələrin yaranma bilməsi, rəhbərliyin daxili nəzarət sisteminin işinə yersiz müdaxiləsi, daxili nəzarət sistemi tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlara rəhbərlik tərəfindən müvafiq reaksiyanın olmaması və digərlərini göstərmək olar.

BAS-da daxili nəzarətin çatışmazlıqları geniş şərh edilmişdir:

• **“Daxili nəzarətdə çatışmazlıq (Deficiency in internal control) - Bu aşağıdakı hallarda mövcud olur:**

a. **Nəzarət elə bir yolla hazırlanır, həyata keçirilir və ya yerinə yetirilir ki, maliyyə hesabatındakı təhriflərin qarşısını vaxtında almaq, yaxud aşkar edib düzəliş vermək mümkün olur; yaxud**

b. Maliyyə hesabatındakı təhriflərin vaxtında qarşısını almaq, yaxud onları aşkar edib düzəliş vermək üçün zəruri nəzarət gecikdirilir.

• **Daxili nəzarətdə əhəmiyyətli çatışmazlıq (Significant deficiency in internal control) - Daxili nəzarət sistemində çatışmazlıq və ya bir sıra çatışmazlıqlar olub, auditorun peşəkar mühakiməsinə görə, idarəetməyə məsul şəxslərin diqqətinə layiq olacaq qədər mühüm əhəmiyyətə malikdir”** (265 sayılı BAS/səh.364).

Auditor təşkilatları və sərbəst auditorlar qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin tətbiqi zamanı “Daxili nəzarətlə bağlı çatışmazlıqların idarəetməyə məsul şəxslərə və rəhbərliyə bildirilməsi” adlı 265 sayılı BAS-nın tələblərinə riayət etməlidirlər.

BAS-da göstərilir ki, **“daxili nəzarət sisteminin elementləri aşağıdakı səbəblərə görə səmərəsizdir:**

• **Nəzarət vasitələrinin, o cümlədən avtomatlaşdırılmış nəzarət vasitələrinin və aralıq maliyyə hesabatına nəzarət vasitələrinin (xarici hesabatvermə tələb olunduqda) yetərli olmayan monitorinqi;**

• **Mühasibat uçotu, daxili audit və informasiya texnologiyaları sahəsində yüksək kadr axıcılığı və səriştəsiz mütəxəssislərin cəlb edilməsi;**

• **Səmərəsiz mühasibat uçotu və informasiya sistemləri, o cümlədən daxili nəzarətdə mühüm çatışmazlıqlar”** (240 sayılı BAS/səh.291);

• **“Daxili nəzarətdə aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə vaxtında tədbirlərin görülməsindən boyun qaçırma”** (240 sayılı BAS/səh.305) (slyad 8).

Slyad 8. Daxili nəzarət sisteminin elementlərini səmərəsizləşdirən səbəblər

Daxili nəzarət sisteminin elementlərini səmərəsizləşdirən səbəblər			
Nəzarət vasitələrinin, o cümlədən avtomatlaşdırılmış nəzarət vasitələrinin və aralıq maliyyə hesabatına nəzarət vasitələrinin (xarici hesabatvermə tələb olunduqda) yetərli olmayan monitorinqi	Mühasibat uçotu, daxili audit və informasiya texnologiyaları sahəsində yüksək kadr axıcılığı və səriştəsiz mütəxəssislərin cəlb edilməsi	Səmərəsiz mühasibat uçotu və informasiya sistemləri, o cümlədən daxili nəzarətdə mühüm çatışmazlıqlar	Daxili nəzarətdə aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə vaxtında tədbirlərin görülməsindən boyun qaçırma

Yuxarıda göstərilənlərdən aydın olur ki, PL/TM-ə qarşı mübarizədə auditor təşkilatlarında **daxili nəzarət sistemi aşağıdakılara yol verməməlidir** (slyad 9):

1. PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair işlərin aparılmasına məsul şəxs tərəfindən icranın başqa şəxsə ötürülməsi;
2. Auditor təşkilatının rəhbərliyi üçün PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət sisteminin yaradılması və səmərəli fəaliyyətinə görə məsuliyyətin nəzərdə tutulmaması;
3. Auditor təşkilatında PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsul şəxsin müəyyən edilməməsi;

4. Auditor təşkilatının əməkdaşlarının PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsuliyyət və öhdəliklərinin onlara çatdırılmaması;
5. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada PL/TM-ə qarşı mübarizənin nəticələrinin müvafiq ünvanlara çatdırılmaması;
6. PL/TM-ə qarşı mübarizənin digər qurumlarla əlaqələndirilməməsi;
7. Sifarişçilərin eyniləşdirmə prosedurlarının və onların fəaliyyətlərinin monitorinqinin aparılmaması;
8. PL/TM üzrə risklərin qiymətləndirilməsi metodikasının və risklərin idarəetmə prosedurlarının tətbiq edilməməsi;
9. Müvafiq məlumatların saxlanılmasının təmin edilməməsi və onların məxfiliyinin pozulması;
10. İşçi heyətinin PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə təliminin həyata keçirilməməsi.

Slayd 9.

<i>PL/TM-ə qarşı mübarizədə auditor təşkilatlarında daxili nəzarət sistemi aşağıdakılara yol verməməlidir:</i>			
1	PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair işlərin aparılmasına məsul şəxs tərəfindən icranın başqa şəxsə ötürülməsi	6	PL/TM-ə qarşı mübarizənin digər qurumlarla əlaqələndirilməməsi
2	Auditor təşkilatının rəhbərliyi üçün PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət sisteminin yaradılması və səmərəli fəaliyyətinə görə məsuliyyətin nəzərdə tutulmaması	7	Sifarişçilərin eyniləşdirmə prosedurlarının və onların fəaliyyətlərinin monitorinqinin aparılmaması
3	Auditor təşkilatında PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsul şəxsin müəyyən edilməməsi	8	PL/TM üzrə risklərin qiymətləndirilməsi metodikasının və risklərin idarəetmə prosedurlarının tətbiq edilməməsi
4	Auditor təşkilatının əməkdaşlarının PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair məsuliyyət və öhdəliklərinin onlara çatdırılmaması	9	Müvafiq məlumatların saxlanılmasının təmin edilməməsi və onların məxfiliyinin pozulması
5	Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada PL/TM-ə qarşı mübarizənin nəticələrinin müvafiq ünvanlara çatdırılmaması	10	İşçi heyətinin PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə təliminin həyata keçirilməməsi

PL/TM üzrə daxili nəzarətə dair tələblər bir sıra mühüm amillərlə əlaqədardır. Bunlara ilk növbədə aşağıdakılar aid edilməlidir:

1. auditi aparılan subyektin fəaliyyətinin xarakteri, həcmi və mürəkkəbliyi;
2. aparılan maliyyə-kredit əməliyyatlarının mürəkkəbliyinin təsnifatı, o cümlədən coğrafi ərazilər üzrə;
3. təsərrüfat subyektinin sifarişçilərinin, məhsullarının və fəaliyyət növlərinin təsnifatı;
4. məhsul və xidmətlərin istifadə olunan çatdırılma kanalları;
5. təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin sahələri üzrə risklərin səviyyəsi;
6. müəssisədə müxtəlif kanallarla daxil olan maliyyə-kredit əməliyyatlarının həcmi.

IV. Auditor təşkilatlarında PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulması konsepsiyası və prinsipləri

Auditor təşkilatlarında daxili nəzarət aparılan auditlərin normativ hüquqi sənədlərə və auditor fəaliyyətini tənzimləyən digər qaydalara uyğun aparılmasının təmin edilməsi üçün zəruridir. Ona görə də auditor təşkilatlarının rəhbərləri öz qurumlarında effektiv nəzarət mühitinin yaradılması və daxili nəzarətin təşkili üçün məsuliyyət daşıyırlar. Aşağıdakı

slaydda PL/TM-ə qarşı mübarizə məqsədilə auditor təşkilatlarında daxili nəzarətin yaradılması konsepsiyası əks olunmuşdur:

Slayd 10. PL/TM-ə qarşı mübarizə məqsədilə səmərəli daxili nəzarət sisteminin yaradılması və tətbiqi konsepsiyası

Daxili nəzarət sahəsində rəhbərlərin məsuliyyəti və funksiyaları

- Səmərəli nəzarət mühitinin yaradılması;
- Tələb olunan davranış qaydaları üzrə tövsiyələrin əməkdaşlara çatdırılması;
- Qeyri-etik davranışa gətirə biləcək şirnikləndirici məqamların aradan qaldırılması;
- Tələb olunan nizam-intizamın təmin olunması;
- İşçilər üçün korporativ etika məcəlləsinin hazırlanması;
- Heyətin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan səriştə səviyyəsinin təmin edilməsi;
- Əsas sahələr və əməkdaşlar üzrə səlahiyyətlərin və məsuliyyətin dəqiq müəyyən edilməsi;
- Hesabatlılığın strukturunun düzgün müəyyən edilməsi;
- Risklərin idarəetmə prosedurlarının müəyyən edilməsi;
- İnzibati nəzarətin səviyyəsinin artırılması;
- İllik qiymətləndirmə və yuxarı rəhbərliyə hesabatlar vasitəsilə yoxlama əməliyyatlarının monitorinqinin həyata keçirilməsi.

Auditorların məsuliyyəti və funksiyaları

- Fikir və həqiqi müstəqilliyin qorunması;
- Auditor heyətinin peşəkarlıq səriştəsinin təmin edilməsi;
- Risk sahələri üzrə rəhbərliyə məsləhətlərin verilməsi;
- Auditin strateji planlarının və məqsədlərinin müəyyən edilməsi;
- Əməliyyat auditinin həyata keçirilməsi;
- İnformasiya texnologiyaları sistemlərinin qiymətləndirilməsi;
- Əməliyyatın təkmilləşdirilməsi və nəzarət vasitələrinin möhkəmləndirilməsi üsullarının tövsiyə edilməsi;
- Tövsiyələrin tam və effektiv şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün növbəti auditin həyata keçirilməsi;
- Kənar auditorlarla auditor fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi;
- Auditin keyfiyyətinin təmin edilməsi.

Daxili nəzarət tədbirləri

Auditor təşkilatında daxili nəzarət metodlarının təsirini daim izləmək və tələb olunan zaman onları dəyişmək

Daxili nəzarət metodlarının effektivliyini mütəmadi olaraq qiymətləndirmək

Ümumi qəbul olunmuş daxili nəzarət metodları

- Daxili nəzarət metodları mövcud daxili nəzarət standartlarına uyğun hazırlanır.
- Auditor təşkilatı heyətinin PL/TM-ə dair mütəmadi tədrisi həyata keçirilir.
- PL/TM-ə qarşı mübarizəyə dair effektivlik göstəriciləri hazırlanır və müşahidə edilir.
- Əsas öhdəliklər və məsuliyyət sahələri riskin və dələduzluğun azaldılması məqsədi ilə heyət arasında düzgün paylaşdırılır. Digər sözlə, məsuliyyətin bölünməsi həyata keçirilir.
- İşin faktiki nəticələrini planlaşdırılmış və hesabat olunan nəticələrlə müqayisəsi həyata keçirilir.
- İnformasiyanın işlənməsinə nəzarət edilir.
- Təhlükəsizliyin təmin olunması və aktivlərin bütün zəif qruplarının qorunması məqsədi ilə fiziki nəzarət təmin olunur.
- Ehtiyatlara və qeydlərə müdaxilə imkanı yalnız səlahiyyətli şəxslərlə məhdudlaşır. Onların saxlanması və istifadə olunması üzrə hesabatlılıq müəyyən olunur və həyata keçirilir.
- Sazişlərin bağlanması və digər əhəmiyyətli hərəkətlər yalnız səlahiyyətləri çatan şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.
- Sazişlər əməliyyatlara nəzarət və qərarların qəbul olunması zamanı rəhbərliyə dəstək üçün təcili qaydada qeydə alınır.
- Bütün sazişlər və digər əhəmiyyətli hərəkətlər dəqiqliklə sənədləşdirilir.

Auditor təşkilatlarında daxili nəzarət sistemi yaradılarkən daha çox riskə məruz qalma ehtimalı olan sahələr müəyyənləşdirilməlidir. Məhz bunun nəticəsində riskli halların yaranması ehtimalına dair informasiyaların əldə edilməsi mümkün olur.

Ümumilikdə isə **daxili nəzarət sistemində aşağıdakı əsas prinsiplər nəzərə alınmalıdır (slayd 11):**

- **PL/TM-ə qarşı əməliyyatlarda iştirak edən heyət üzvlərinin tam müstəqilliyinin təmin edilmə prinsipi** - mütəxəssislərin yüksək peşəkar hazırlıq və təcrübəyə malik olması;

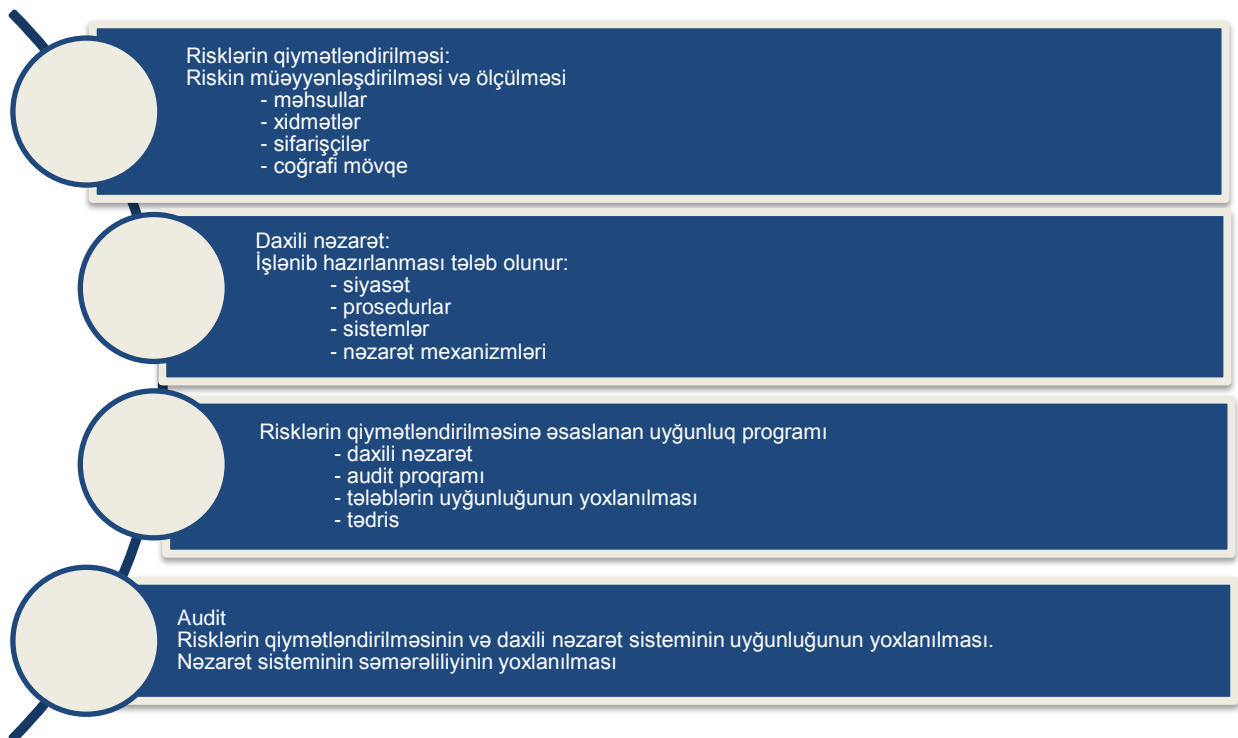
- **Məsuliyyət prinsipi** – hər bir əməkdaşın ona tapşırılmış nəzarət funksiyasının lazımı səviyyədə yerinə yetirilməsinə görə iqtisadi, inzibati və intizam məsuliyyəti daşması;
- **Balanslaşma prinsipi** - əməkdaşa müvafiq təşkilati (əmərlər, qaydalar) və texniki (proqram, hesablama qurğular) şərait yaratmadan tapşırıqların verilməməsi;
- **Məlumatların vaxtı-vaxtında verilməsi prinsipi** – aşkar edilmiş nöqsan və yayınmaların qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik şəxslərə çatdırılması;
- **İnteqrasiya prinsipi** - daxili nəzarət idarəetmə sisteminin bir hissəsi olmaqla qurumun fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına nəzarət metodları ilə dəstək verilməsi;
- **Uyğunluq prinsipi** - daxili nəzarətin mürəkkəbliyinin və strukturunun biznesin mürəkkəbliyinə və strukturuna uyğun olması;
- **Daimilik prinsipi** – bütün nəzarət obyektlərinin daimi müşahidə olunması və nəzarət tədbirlərinin ardıcıl və müntəzəm həyata keçirilməsi;
- **Komplekslik prinsipi** – nəzarət aparılarkən yoxlanılan bölmənin və işçinin fəaliyyətinin bütün aspektlərinin nəzərdən keçirilməsi;
- **Öhdəliklərin bölüşdürülməsi prinsipi** - nəzarət mühitinin formalaşması üzrə tələblərə əməl olunması;
- **Bütün subyektlərin yoxlamaya məruz qalması prinsipi** – bir nəzarət subyektinin nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinin digər daxili və ya kənar nəzarət subyektini tərəfindən yoxlanılması;
- **Maraqların toxunulması prinsipi** – hər bir bölmə və ya konkret əməkdaşın düzgün olmayan destruktiv hərəkətinin onun iqtisadi vəziyyətində mənfi nəticələrə səbəb olması;
- **Nəzarət hüququnun yalnız bir şəxsin əlində cəmlənməsinə yol verilməməsi prinsipi** - təşkilat rəhbərliyinin daxili nəzarət sisteminin effektiv fəaliyyətində maraqlı olması;
- **Səmərəliliyin aşağı salınmaması prinsipi** – yoxlanılan bölmələrdə nəzarət tədbirləri həyata keçirilərkən səmərəliliyin toxunulmazlığı;
- **Məqsədə uyğunluq prinsipi** – aşkar edilən nöqsanların əhəmiyyətli səviyyəsi nəzərə alınmaqla izafi nəzarət prosedurlarına yol verilməməsi;
- **Risklərə uyğun olaraq prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi prinsipi** – ucdantutma nəzarətin qeyri-səmərəliliyi və maliyyə nəzarətinə ciddi təsir göstərən problemlərin həllindən yayınma;
- **Təkbəşinə məsuliyyət prinsipi** – eyni bir nəzarət funksiyasının bir neçə nəzarət subyektlərinə verilməsi. Bu da öz növbəsində məsuliyyətsizliyə, əlavə qüvvə və vəsaitlərin sərfinə gətirib çıxarır;
- **Əvəzolunma prinsipi** - PL/TM üzrə məsul şəxsin müvəqqəti və ya bir dəfəlik olmamasının nəzarət prosedurlarının fasiləsizliyinə və ya onların sona çatdırılmasına mane olmaması. Buna görə də hər bir nəzarətçi bir neçə əlaqəli funksiyaya malik olmalıdır;
- **Daxili nəzarət sisteminin bütün iştirakçılarının hesabatlılığı prinsipi** - hər bir şəxs tərəfindən nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinin keyfiyyətinə digər iştirakçı tərəfindən nəzarət edilməsi;
- **Vəzifə bölgüsü prinsipi** - nəzarət funksiyalarının istənilən təkrarlanmasının qadağan edilməsi. İşçilər arasında vəzifələri ehtiva etmək lazımdır ki, eyni şəxsə aktivlərlə, uçot, əmlakın qorunmasının təmin edilməsi ilə bağlı əməliyyatlarla bərabər onlara inventarizasiyanın aparılması tapşırılsın;
- **Əməliyyatların tanınması və təsdiqi prinsipi** - maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının müvafiq məsul şəxslər tərəfindən onların səlahiyyətləri daxilində təsdiq edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- **Təşkilati müstəqillik prinsipi** - daxili nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə məsul bölmənin təşkilatı cəhətdən müstəqil olması və birbaşa direktorlar şurasına (audit komitəsi ilə bərabər) hesabat verməsi.

Slayd 11.

<i>Daxili nəzarət sistemində əsas prinsiplər</i>		
PL/TM-ə qarşı əməliyyatlarda iştirak edən heyət üzvlərinin tam müstəqilliyinin təmin edilmə prinsipi	Uyğunluq prinsipi	Nəzarət hüququnun yalnız bir şəxsin əlində cəmlənməsinə yol verilməməsi prinsipi
	Daimilik prinsipi	
	Komplekslik prinsipi	
Məsuliyyət prinsipi	Öhdəliklərin bölüşdürülməsi prinsipi	Səmərəliliyin aşağı salınmaması prinsipi
Balanslaşma prinsipi	Bütün subyektlərin yoxlamaya məruz qalması prinsipi	Məqsədə uyğunluq prinsipi
Məlumatların vaxtı-vaxtında verilməsi prinsipi	Maraqların toxunulması prinsipi	Risklərə uyğun olaraq prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi prinsipi
İntegrasiya prinsipi	Əvəzlənmə prinsipi	Təkbəşinə məsuliyyət prinsipi
Daxili nəzarət sisteminin bütün iştirakçılarının hesabatlılığı prinsipi	Vəzifə bölgüsü prinsipi	Əməliyyatların tanınması və təsdiqi prinsipi
	Təşkilati müstəqillik prinsipi	

PL/TM-ə qarşı mübarizənin səmərəliliyi risklərin qiymətləndirilməsi ilə PL/TM-in idarə edilməsi proqramı arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğunun monitorinqindən birbaşa asılıdır. Bu mənada bu istiqamətlər arasında Bazəl Komitəsinin işləyib hazırladığı sxemin tətbiqi böyük aktuallıq kəsb edir. Həmin sxem 12-ci slaydda göstərilmişdir:

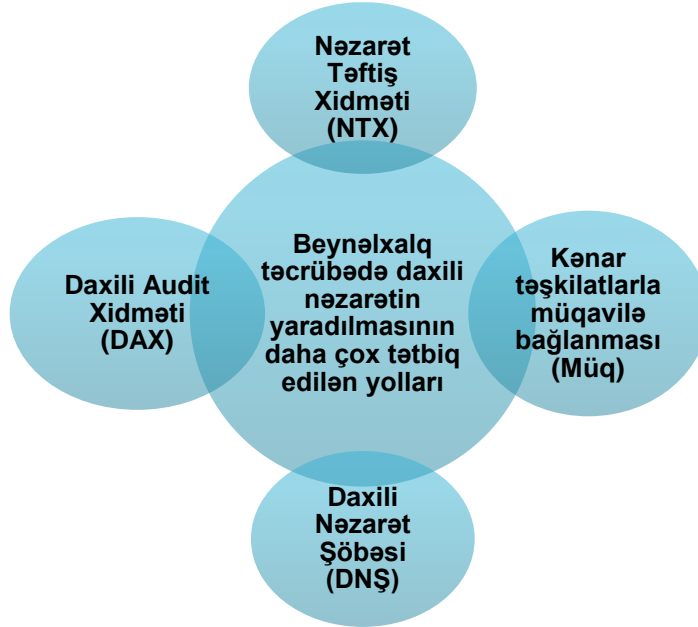
Slayd 12. PL/TM-ə qarşı mübarizə məqsədilə risklərin qiymətləndirilməsi və risklərin idarə edilməsi proqramı arasında əlaqə

V. PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulması metodikası və tətbiqi prosedurları

Beynəlxalq təcrübədə daxili nəzarətin yaradılmasının daha çox tətbiq edilən yollarından hansının seçilməsi (slyd 13):

Slyd 13.

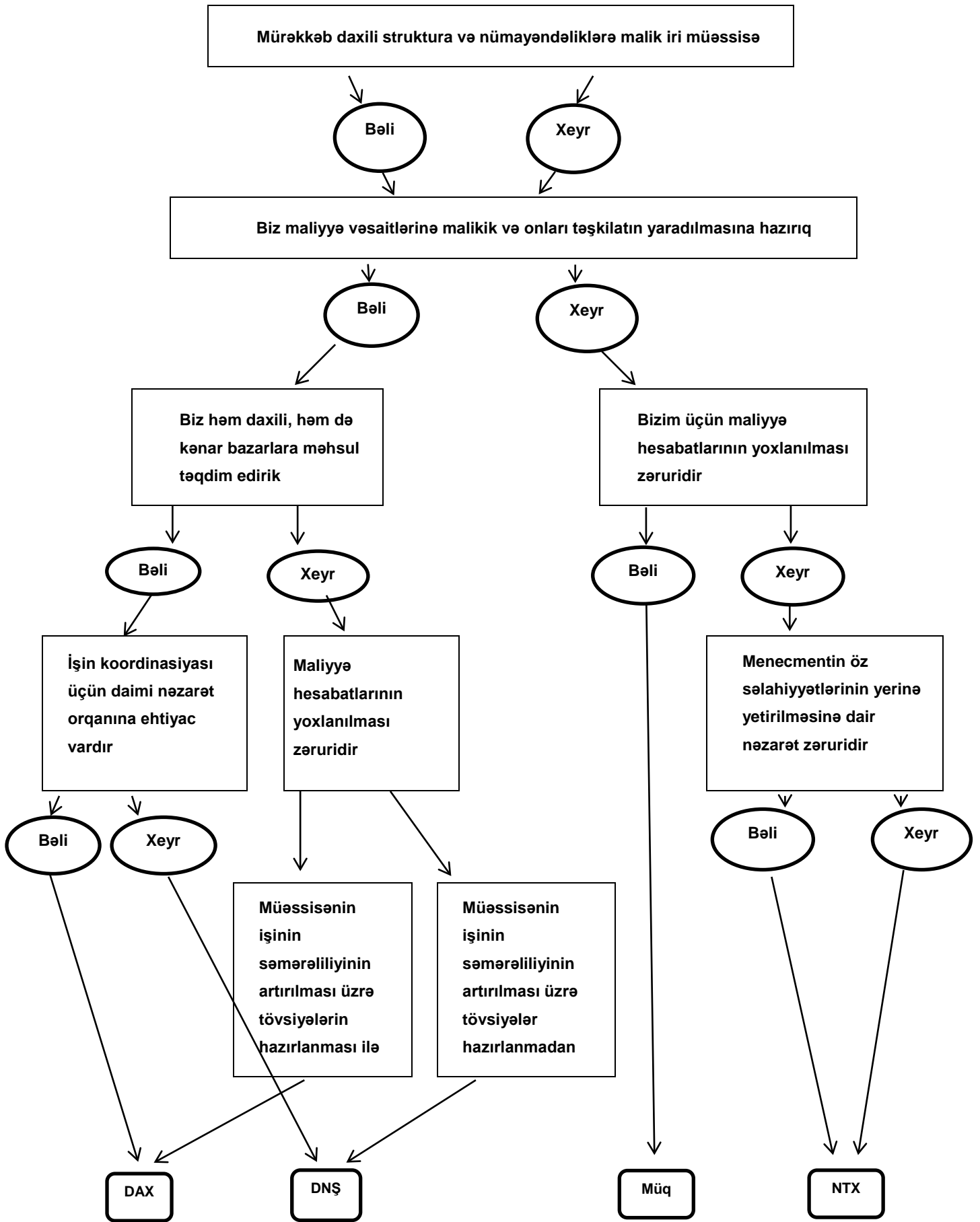
Auditor təşkilatının maddi və əmək məsrəflərinin təşkilatın miqyası ilə uzlaşdırılması zərurətindən əlavə, həm də aşağıda qeyd edilən amillərlə əlaqədardır:

1. Daxili nəzarət orqanı nə üçün yaradılır;
2. O hansı məsələləri həll etməlidir;
3. Daxili nəzarət orqanını yaratmaq üçün biz hansı maliyyə imkanlarına malikik.

PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin əldə etdiyi nəticələr həmin quruma hansı nəzarət funksiyaların və vəzifələrin verilməsinin düzgünlüyündən çox asılıdır. Bu baxımdan daxili nəzarət orqanının seçilməsi sxeminin müəyyənləşdirilməsinə dair testin aparılması geniş tətbiq olunmaqdadır.

Başqa sözlə PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət müəssisənin işində kənarlaşma, səhv və qeyri-səmərəli işlərin tamamilə aradan qaldırılması kimi yox, onların vaxtında üzə çıxarılması və dəff olunması vasitəsilə işin səmərəliliyinin artırılması kimi nəzərdə tutulur. PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarətin səmərəliliyi yoxlanılan əməliyyat və prosedurların sayı ilə yox, daxili nəzarətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə müəyyənləşdirilir.

Daxili nəzarətin yaradılmasında müəssisənin xarakterlərinə daha uyğun gələn optimal variantın seçim strukturu aşağıdakı sxemdə verilmişdir:

Daxili nəzarət yaradılarkən aşağıdakı elementlər əsas götürülür (slyad 14):

1. nəzarət mühiti;
2. risklərin qiymətləndirilməsi prosesi;
3. maliyyə (mühasibat) hesabatlarının hazırlanması ilə əlaqədar informasiya sistemi;
4. nəzarət hərəkətləri;
5. nəzarət vasitələrinin monitorinqi.

Slyad 14. Daxili nəzarət yaradılarkən əsas götürülən elementlər

1. Nəzarət mühiti dedikdə rəhbərliyin və mülkiyyətçinin nümayəndəsinin daxili nəzarət sistemi və bu sistemin əhəmiyyəti barədə rəsmi mövqeyi, tanışlığı və hərəkətləri başa düşülür.

Cədvəl 1. Müəssisənin nəzarət mühitinin tərkibi

Sıra №	Əsas elementlər
1	Düzgünlük prinsipinin hamının nəzərinə çatdırılması və bu prinsipin və digər etik qiymətlərin dəstəklənməsi
2	Peşəkarlıq (əməkdaşların kompetentliyi)
3	Mülkiyyətçinin və ya onun nümayəndələrinin iştirakı
4	Rəhbərliyin səriştəliliyi və iş metodu
5	Təşkilatı struktur
6	Məsuliyyət və səlahiyyətlərin verilməsi
7	Kadr siyasəti və praktika

2. Risklərin qiymətləndirilməsi prosesi təsərrüfat fəaliyyəti zamanı risklərin aşkar edilməsi və risklərin və onların mümkün nəticələrinin aradan qaldırılması kimi qəbul edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, risklər həm xarici, həm də daxili şərait və hadisələrlə əlaqədar ola bilər.

PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət yaradılarkən aşağıdakılar müəyyənləşdirilməlidir (slyd 15):

1. Təşkilatda baş verə biləcək risklərin qiymətləndirilməsi;
2. Risklərin idarəedilməsinin təşkili;
3. Nəzarət məsələlərinin yerinə yetirilməsi üçün nəzarət siyasəti və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi;
4. Nəzarət üçün əlverişli mühitin yaradılması;
5. Mənəvi dəyərlərə və peşəkar imicə dəstək verən təfəkkürün formalaşması;
6. Səmərəli və konkret nəticə əldə etməyə imkan verən bacarıqların dəstəklənməsi və nümayiş etdirilməsi;
7. Daxili nəzarət sisteminin düzgün qəbulu və dəstəklənməsi;
8. Daxili nəzarətin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara fikir verilməlidir:
 - müəssisənin bütün sahələrində səmərəli daxili nəzarətin tətbiqi;
 - daxili nəzarətin müvafiq standartlara əsaslanması;
 - daxili nəzarətin iqtisadi məqsədyönlü metodlarla təminatı;
 - daxili nəzarət üzrə müvafiq strategiya, plan və direktivlərin müəyyənləşdirilməsi;
 - müəssisədə daxili nəzarət metodlarının daimi monitorinqinin aparılması.

Slyd 15. PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət yaradılarkən aşağıdakılar müəyyənləşdirilməlidir:

1. Təşkilatda baş verə biləcək risklərin qiymətləndirilməsi;
2. Risklərin idarəedilməsinin təşkili;
3. Nəzarət məsələlərinin yerinə yetirilməsi üçün nəzarət siyasəti və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi;
4. Nəzarət üçün əlverişli mühitin yaradılması;
5. Mənəvi dəyərlərə və peşəkar imicə dəstək verən təfəkkürün formalaşması;
6. Səmərəli və konkret nəticə əldə etməyə imkan verən bacarıqların dəstəklənməsi və nümayiş etdirilməsi;
7. Daxili nəzarət sisteminin düzgün qəbulu və dəstəklənməsi;
8. Daxili nəzarətin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara fikir verilməlidir:
 - müəssisənin bütün sahələrində səmərəli daxili nəzarətin tətbiqi;
 - daxili nəzarətin müvafiq standartlara əsaslanması;
 - daxili nəzarətin iqtisadi məqsədyönlü metodlarla təminatı;
 - daxili nəzarət üzrə müvafiq strategiya, plan və direktivlərin müəyyənləşdirilməsi;
 - müəssisədə daxili nəzarət metodlarının daimi monitorinqinin aparılması.

“Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda daxili nəzarət sisteminin yaradılması prosedurlarının əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi əks etdirilmişdir:

«12.1.1. cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı fəaliyyət üzrə daxili qayda və prosedurların hazırlanması;

12.1.2. müştərilərin, onların adından çıxış edən səlahiyyətli nümayəndələrin, benefisiarların, əməliyyatların eyniləşdirilməsinə və verifikasiyasına, müştərinin və benefisiarın xarici dövlətlərin siyasi xadimlərinə aid olduğunun müəyyən edilməsinə imkan verən daxili, mərkəzləşdirilmiş arxivin yaradılması;

12.1.3. məlumatların sənədləşdirilməsi və məxfiliyin təmin edilməsinə dair qaydaların hazırlanması;

12.1.4. cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı fəaliyyət üzrə əməkdaşlara mütəmadi təlimlərin keçirilməsi;

12.1.5. monitoring iştirakçılarının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, monitoring olunmalı əməliyyatların aşkarlanması meyarlarının müəyyən edilməsi;

12.1.6. əməliyyatın həyata keçirilməsinin dayandırılması ilə əlaqədar meydana çıxıb biləcək problemlərin həlli istiqamətində tədbirlər;

12.1.7. bu Qanunla tələb olunan qaydaların monitoring iştirakçıları tərəfindən tətbiq olunmasının səmərəliliyini yoxlayan daxili audit mexanizmi;

12.1.8. hüquqi şəxs olan monitoring iştirakçılarında rəhbərlik, habelə struktur bölmələrinin rəhbərliyi səviyyəsində cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı fəaliyyət üzrə daxili qayda və prosedurların həyata keçirilməsinə nəzarət etməyə, maliyyə monitoringi orqanı ilə məlumat mübadiləsini həyata keçirməyə, həmçinin monitoring olunmalı əməliyyatlarla bağlı müvafiq hesabatları hazırlamağa və təqdim etməyə məsul şəxsin təyin edilməsi;

12.1.9. fəaliyyət xüsusiyyətindən asılı olaraq, işə qəbul və işçilərin yoxlanması mexanizmlərinin, habelə xarakteri şübhə doğuran hər hansı əməliyyatın aşkarlanması, qarşısının alınması və lazımı məlumatların bu Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən maliyyə monitoringi orqanına təqdim olunması üzrə digər mexanizm və qaydaların hazırlanması.

12.2. Hüquqi şəxs olan monitoring iştirakçılarının strukturu daxilində bu Qanunun 12.1.8-ci maddəsində qeyd olunmuş məsul şəxs yalnız hüquqi şəxsin rəhbərliyinə hesabat verməlidir.

12.3. Hüquqi şəxs olan monitoring iştirakçıları daxili nəzarət sistemlərini maliyyə monitoringi orqanının tələblərinə uyğun olaraq hazırlamalıdır.

12.4. Rüblik dövriyyəsi əlli min manatdan az olan monitoring iştirakçıları daxili nəzarət sisteminin hazırlanması tələbindən azaddırlar».

Hər bir auditor təşkilatı yuxarıda göstərilən prosedurları əsas götürməklə və amilləri nəzərə almaqla öz daxili nəzarət proqramını hazırlayıb tətbiq etməlidir.

Daxili nəzarət metodikası və prosedurları tətbiq edilərkən BAS-da tələb olunan müddəalar, o cümlədən idarəetməyə məsul şəxslər tərəfindən həyata keçirilmiş nəzarət funksiyaları barədə anlayış əldə edilməsinə dair fikirlər əsas götürülməlidir.

• **“Müəssisənin idarəetmə səlahiyyətlərinə malik şəxsləri müəssisənin korporativ sistemlərinin riskin, maliyyə nəzarətinin və qanunvericiliyinə riayət edilməsinin monitoringi məqsədilə nəzarət altında saxlayırlar. Bir çox ölkələrdə korporativ idarəçilik metodları yaxşı inkişaf etmişdir və idarəetməyə məsul şəxslər dələduzluq risklərinin və müvafiq daxili nəzarətin müəssisə tərəfindən qiymətləndirilməsinə nəzarətdə fəal rol oynayırlar. İdarəetməyə məsul şəxslərin və rəhbərliyin funksiyaları müəssisəyə və ölkəyə görə fərqlənə bildiyi üçün auditorun bu və digər tərəfin müvafiq öhdəliklərini anlaması çox vacibdir, çünki bu, müvafiq şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi qaydasını araşdırmaqda ona imkan yaradacaqdır.**

• **İdarəetməyə məsul şəxslərin həyata keçirdiyi nəzarətin öyrənilməsi rəhbərlik tərəfindən törədilən dələduzluq, dələduzluq risklərinə daxili nəzarətin yetərliyi, habelə rəhbərliyin səriştəliliyi və dürüstlüyü nöqtəyi-nəzərindən bu nəzarətin zəifliyi barədə təsəvvür yarada bilər. Auditor göstərilən məsələləri bir neçə üsulla, məsələn, buna dair məsələlərin müzakirə olunduğu iclaslarda iştirak etməklə, bu iclasların protokolları ilə tanış olmaqla və ya idarəetməyə məsul şəxslərlə sorğu aparmaqla öyrənə bilər**” (240 sayılı BAS/səh.265).

PL/TM-ə qarşı mübarizədə daxili nəzarət müəyyənləşdirilməlidir ki, sifarişçiləri olan hüquqi və fiziki şəxslər dövlət və ya beynəlxalq orqanlar tərəfindən qara siyahıya salınmışdırlarmı və bu məqsədlə sifarişçilərin mövcud qanunvericiliyə və qaydalara uyğun identifikasiyası aparılmalıdır. Bu məqsədlə auditor təşkilatı sifarişçinin təqdim etdiyi məlumatları mötəbər və müstəqil informasiya mənbələri ilə üzləşdirməklə yoxlamalıdır.

Daxili nəzarət prosedurları aşağıdakı sualların aydınlaşdırılmasını təmin etməlidir:

- Aparılan auditlər audit proqramlarına uyğun həyata keçirilibmi;
- Həyata keçirilən audit işi və onun nəticələri müvafiq qaydada sənədləşdirilmişdirmi;
- Auditor yoxlaması zamanı yaranmış ciddi iradlar aydınlaşdırılmış və auditorun nəticələrində əks etdirilmişdirmi;
- Müvafiq audit prosedurlarının məqsədlərinə nail olunmuşdurmu;
- Auditorun rəyi onun əldə etdiyi nəticələrə əsaslanırmı və işin nəticələri auditor rəyinə əsas verirmi.

Audit həyata keçirilərkən auditə məsul əməkdaşlar aşağıdakıların yerinə yetirilməsinə məsuliyyət daşıyırlar:

- Auditin ümumi plan və proqramının yerinə yetirilməsinə nəzarət;
- Müəssisədəxili risklərin və nəzarət vasitələri risklərinin qiymətləndirilməsi;
- Öz səlahiyyətləri daxilində auditin ümumi plan və proqramına dəyişikliklərin edilməsi;
- Auditor sübutlarının müvafiq qaydada sənədləşdirilməsinə nəzarət;
- Audit nəticəsində çıxarılmış nəticələrin düzgünlüyünün yoxlanılması;
- Audit zamanı müşahidə edilmiş səhv və pozuntuların mühasibat hesabatlılığının düzgünlüyünə təsirinin və auditorun verdiyi təkliflərin həmin nöqsanların və pozuntuların aradan qaldırılmasına təsirinin qiymətləndirilməsi.

Daxili nəzarət prosedurlarında auditor yoxlamasının rəhbərinin, baş auditorun və sırası iştirakçının vəzifə və öhdəlikləri daha konkret olaraq aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilməlidir:

Auditor yoxlamasının rəhbəri:

- Audit aparan icraçıların işlərinə və auditin gedişatına cari nəzarətin təşkili;
- Həyata keçirilən işlərin auditin ümumi plan və proqramına uyğun həyata keçirilməsinə daimi müşahidənin aparılması;
- Qəbul olunmuş qaydada kənarlaşmaların vaxtında aşkar edilməsi və təhlilinin aparılması;
- Ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində yaranmış qeyri-standart situasiyaların qiymətləndirilməsi və onlardan çıxış yolları barədə peşəkar mülahizələrin formalaşdırılması;
- Auditor yoxlamasının sənədləşdirilməsi prosesinə cavabdehlik, o cümlədən auditin nəticələri üzrə iş sənədlərinin auditor fəaliyyəti standartlarına və auditor təşkilatlarının firmadaxili standartlarına uyğunluğuna nəzarət;
- Auditin gedişatı və auditinin yekunlarına və nəticələrinə təsir edə biləcək ciddi faktlar barədə auditor təşkilatının rəhbərinin operativ məlumatlandırılması.

Baş auditor:

- Auditor prosedurlarının hazırlanması, həyata keçirilməsi və nəticələrinin sənədləşdirilməsi;
 - Auditor yoxlamasında iştirak edən əməkdaşların işlərinə rəhbərlik və nəzarət edilməsi;
 - Auditor yoxlamasının aparılması üzrə əməkdaşlar arasında düzgün vəzifə bölgüsünün aparılması;
 - Audit proqramından kənarlaşmaların və auditor riski yaradan ciddi amillərin vaxtında aşkar edilməsi;
 - Auditin nəticələrinə və veriləcək rəyə təsir edən informasiyaların operativ çatdırılması.
- Daxili nəzarətin sırası iştirakçısı baş auditora və ya yoxlama rəhbərinə tabe olmaqla ona hesabat verir. Həmin şəxs baş auditorun göstərişi olmadan müstəqil iş həyata keçirə bilməz.

VI. İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2017 – 2019-cu illər üçün Milli Fəaliyyət Planı";
3. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
4. "Daxili audit haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
5. "Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartlar Toplusu" I hissə/1-ci cild 2015;
6. Peşəkar Mühasiblərin Etika Məcəlləsi;
7. Beynəlxalq Daxili Audit Standartları;
8. "Daxili audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər" 2007.

METODİK GÖSTƏRİŞİ HAZIRLAYANLAR:

**Vahid NOVRUZOV - Auditorlar Palatasının sədri, iqtisad elmləri doktoru,
professor**

**Bəhruzə MƏMMƏDLİ - Auditorlar Palatasının Auditin hüquqi təminatı və
standartlaşdırma idarəsinin rəis müavini**

RƏYÇİLƏR:

Altay CƏFƏROV - Auditorlar Palatası Şurasının üzvü, sərbəst auditor

Nazim AXUNDOV – sərbəst auditor